

Марина Д. МИЈАТОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

РОДНА РАВНОПРАВНОСТ И ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА У ПОРОДИЧНОМ ПРЕДУЗЕТНИШТВУ НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ**

Айсиѝракѝ: Породично предузетништво представља стуб локалних економија на Западном Балкану, али жене које у њему учествују често остају невидљиве у формалним структурама власништва, одлучивања и управљања. Увођење вештачке интелигенције у пословне процесе додатно компликује постојеће родне неједнакости. Са једне стране, вештачка интелигенција нуди нове могућности за дигиталну трансформацију и флексибилније моделе рада у оквиру породичног предузетништва, а са друге, репродукује постојеће облике дискриминације кроз алгоритамске пристрасности и неуједначен приступ технологијама. Овај рад анализира како се савремени начин живота одражава на положај жена у породичном предузетништву у светлу дигиталне трансформације и иновација заснованих на вештачкој интелигенцији. Рад отвара питање како се правно могу препознати и заштитити доприноси жена у дигитално трансформисаним породичним фирмама. Закључак указује на потребу за инклузивнијим дигиталним политикама, које вештачку интелигенцију не посматрају искључиво као технички, већ и као друштвено и правно релевантан феномен.

Кључне речи: предузетништво, породица, вештачка интелигенција, заштита жена, Западни Балкан.

УВОД

Породично предузетништво представља специфичан и истовремено суштински важан сегмент привредног система, нарочито у контексту малих и средњих привреда какве су земље Западног Балкана. Његов значај огледа се не само у економском доприносу, већ и у улогама које има у очувању друштвене кохезије, традиције и интергенерацијског преноса знања. Породичне фирме често обједињавају економску активност и породичне вредности, стварајући специфичну унутрашњу динамику у којој се пословне и приватне улоге преплићу. Посебан аспект који захтева научну пажњу јесте положај жена у породичним фирмама. Образовање представља један од кључних предуслова активног учешћа на тржишту рада и игра значајну улогу у отварању могућности за економску независност, како за мушкарце,

* Научни сарадник, ORCID 0000-0003-4370-7690, marina.mijatovic@gmail.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-136/2025-03 од 27. 1. 2025. године.

тако и за жене. Виши степен образовања у већој мери доприноси економској инклузији, што се огледа у вишим стопама запослености, нижим стопама незапослености и већем учешћу у предузетништву међу високообразованим особама. Посебно је значајно што образовање женама пружа већу могућност да преузму водеће позиције у пословном свету, укључујући и улоге унутар породичних фирми, које су традиционално биле резервисане за мушке чланове породице. У контексту породичног предузетништва, жене често учествују у управљању, администрацији или логистичким процесима, али њихов допринос остаје институционално невидљив, делимично и због недовољне формализације њиховог положаја унутар самог предузећа. Управо ту образовање, нарочито у области дигиталних вештина и технолошке писмености, може деловати као механизам оснаживања и видљивости женског рада. У условима све већег утицаја дигиталних технологија и примене вештачке интелигенције у пословању, недостатак образовања у овој области постаје нови извор неједнакости и дигиталног јаза, како међу генерацијама, тако и између полова. Иако се дигитална трансформација често представља као неутралан и универзалан процес, њена реализација у пракси одвија се у контексту постојећих друштвених неједнакости, што значи да без родно осетљивог приступа може довести до продубљивања већ постојећих баријера. Жене које нису имале прилику да се формално образују у области информационих технологија теже се укључују у процесе дигитализације унутар породичних предузећа, чиме се умањује њихов утицај на стратешко доношење одлука (Pantović–Bradaš i dr. 2017: 10).

Иако жене често представљају окосницу породичних предузећа, било као суласнице, менаџерке, чланице породице које учествују у раду или као невидљиви носиоци пословне подршке, њихова улога је често институционално непрепозната, правно незаштићена и економски потцењена. Родна неравноправност у овом контексту не огледа се само у дискриминацији, већ и у одсуству адекватних механизма за признавање и валоризацију њиховог рада и доприноса. Савремене технологије, пре свега вештачка интелигенција, доносе потенцијал за смањење ових неједнакости, али и ризик од њиховог продубљивања. На нивоу јавних политика, иако постоји наглашена оријентација ка дигитализацији и подстицању предузетништва, родна перспектива често остаје на маргинама регулативе. У већини земаља Западног Балкана не постоје посебни механизми који би обезбедили родну равноправност у дигиталном економском простору, нити се довољно истражује како технолошке промене утичу на жене у породичним предузећима. Иако су све земље региона усвојиле законске оквире о родној равноправности, њихова примена у области предузетништва остаје ограничена, а у дигиталном контексту готово непостојећа. Посебан значај има и регионални оквир, с обзиром на то да се земље Западног Балкана налазе у различитим фазама дигиталног развоја. Овај рад има за циљ да укаже на интерсекцију између родне равноправности, породичног предузетништва и вештачке интелигенције у региону Западног Балкана. Полазећи од нормативне анализе релевантних домаћих и међународних прописа, као и од социолошких и економских увида у положај жена у привреди, рад настоји да прикаже како се родна перспектива може, и мора, интегрисати

у правне и институционалне процесе дигиталне трансформације. Циљ није само академска анализа, већ и формулисање препорука за унапређење постојећих политика, узимајући у обзир специфичности региона, потребе жена, и потенцијале вештачке интелигенције као алата социјалне правде, а не само технолошког напретка.

У раду се полази од претпоставке да су економски, технолошки и еколошки процеси дубоко повезани са постојећим друштвеним и родним структурама те да промене у једној сфери имају одјеке и у другим. Циљ је да се кроз мултидисциплинарни приступ истраже правни, институционални и друштвени оквири који утичу на положај жена у породичном предузетништву на простору Западног Балкана, посебно у условима дигиталне и зелене транзиције. У методолошком смислу, рад примењује квалитативну анализу нормативних аката, националних стратегија, међународних конвенција и званичних докумената (CEDAW, Пекиншка платформа, Агенда 2030). Поред тога, издвајају се дескриптивна и нормативно-аналитичка метода у тумачењу правних и институционалних решења у области родне равноправности, с циљем сагледавања положаја жена у породичном предузетништву и њихове улоге у зеленим и дигиталним политикама. Истраживање је тематски фокусирано на регион Западног Балкана, при чему се наведена питања анализирају кроз општи регионални контекст, а не кроз појединачне националне студије случаја.

Одабрани методолошки приступ омогућава разумевање вишеслојних процеса који повезују право, родне односе, предузетништво и технологију. Он служи као основ за препознавање институционалних образаца, нормативних празнина и потенцијала за интервенцију у јавним политикама. На тај начин, резултати овог рада могу послужити као полазиште за будућа емпиријска истраживања, компаративне анализе и развој конкретних јавнополитичких препорука у области оснаживања жена у процесима економске и технолошке транзиције.

ПОРОДИЧНО ПРЕДУЗЕТНИШТВО И ПОЛОЖАЈ ЖЕНА У ПРИВРЕДИ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

Предузетништво представља комплексну и вишеслојну делатност чији је примарни циљ покретање и развој пословања, почев од иницијалне идеје до њене пуне тржишне реализације и остваривања добити. Оно укључује препознавање тржишних прилика, креирање производа или услуга које одговарају потребама друштва те афирмацију иновативног приступа економском стваралаштву (Jovanović 2015: 4). У том процесу предузетништво не подразумева само економски бенефит, већ и вредносни допринос унапређењу квалитета живота грађана, као и одговор на променљиве друштвене и економске изазове. У савременом пословном окружењу, успешан предузетнички подухват претпоставља синергију знања, креативности, способности анализе ризика и воље за дугорочно посвећено деловање. Са једне стране, неопходна је комбинација техничких и управљачких вештина, а са друге, присуство личне иницијативе, упорности, способности превазилажења препрека и оријентације ка дугорочним циљевима. Самозапошљавање, као један од често

бираних модела уласка у предузетништво, доноси са собом и управљачку и финансијску независност, али истовремено подразумева и висок степен личне одговорности за донете пословне одлуке, као и за успех или неуспех предузећа.

Породично предузетништво представља посебан вид економске активности у коме се власништво, управљање и одлучивање углавном налазе у рукама чланова једне породице. Овај модел карактерише везаност породичног и пословног живота, међусобно поверење између учесника, дугорочна визија и често тежња ка међугенерацјском преношењу пословања. Управо због тога, породична предузећа се често сматрају стабилнијим и отпорнијим на економске кризе. Историјски гледано, породичне фирме у Србији и ширем региону Западног Балкана нису новина. Још у 19. веку, у време ране индустријализације, у Србији су постојале породичне династије које су оставиле дубок траг у економији и култури. Угледне породице попут Дунђерских, Вајферта, Анастасијевића и других представљале су примере успешних породичних привредника који су спајали предузетнички дух са друштвеном одговорношћу. Њихова заоставштина сведочи о снажној традицији породичног бизниса, која је преживела бројне друштвене и политичке промене. У постсоцијалистичком периоду, након транзиције ка тржишној економији, породичне фирме су поново добиле на значају као носиоци локалног развоја, посебно у мањим срединама. Њихов значај огледа се у генерисању нових радних места, подстицању регионалног развоја и преношењу пословне културе са генерације на генерацију. Међутим, упркос економској важности, бројни изазови остају, од непостојања прецизне правне дефиниције породичне фирме, преко проблема наслеђивања, до родне неравноправности која је посебно изражена у овом типу предузећа (EFBA 2021). Савремени токови у пословању све више утичу на млађе генерације које ступају у породичне предузетничке структуре. Они са собом доносе иновације у виду модерних информационих технологија, савремених маркетиншких приступа и ефикаснијих организационих решења. Уколико је реч о делатностима које се темеље на дугој породичној традицији, као што су занати или услуге засноване на личном искуству, није увек неопходно вршити дубоке организационе промене. Напротив, стабилност породичних предузећа често се ослања на континуитет и очување вредности које су изграђене током генерација. Ипак, увођење непромишљених иновација без процене њиховог утицаја може довести до поремећаја у функционисању и угрожавања самог опстанка предузећа. У циљу осигурања дугорочног управљања и равномерне расподеле одговорности унутар породичног предузећа, значајну улогу имају формализовани облици управљања као што су породични савети, интерни договори или писани протоколи (Ranisavljević 2015: 65). Културне матрице и укоренење друштвене праксе често обликују и саме правне норме које се односе на уређење породичних односа (Мијатовић–Сарафова 2025: 374), па упркос модернизацији пословних процеса, традиционални обраци често диктирају да се мушка деца припремају за преузимање породичног посла, док се женска маргинализују или усмеравају ка другим животним улогама. Таква динамика преноса породичног посла додатно је условљена културним нормама и очекивањима, према којима се мушким наследницима препушта

лидерство у породичном бизнису, док се жене често изостављају из тог процеса, без обзира на њихове компетенције. Иако је улога породичних фирми у очувању социјалне стабилности и генерисању запослења препозната, положај жена унутар тих структура често остаје маргинализован и недовољно истражен.

Жене у породичним предузећима региона Западног Балкана често имају значајан оперативни ангажман, али не и адекватну формалну позицију у погледу власништва или управљања, оне учествују у свакодневном раду, али нису препознате као сувласнице или носиоци кључних одлука. Ово произлази не само из традиционалних родних улога, већ и из институционалних и правних баријера које отежавају равноправно укључивање жена у предузетништво. У значајном броју случајева жене се и даље суочавају са избором између професионалне каријере и породичних обавеза, што је последица структурне неравноправности и друштвених очекивања. Савремени концепт улоге жене у друштву, који је препознаје као самосталан и равноправан друштвени субјект, све чешће долази у колизију са устаљеним традиционалним схватањима. Према конзервативним ставовима, жена је превасходно виђена као мајка и домаћица, чија је улога ограничена на бригу о породици и подређеност мушкарцу. Таква идеологија почива на уверењу да је жена по својој природи предодређена за репродукцију, негу и покорност, што је став који и данас представља препреку већој друштвеној и пословној еманципацији жена (Мијатовић–Симијановић 2023: 187). Такозвано двоструко оптерећење, односно, потреба да истовремено балансирају између плаћеног рада и неплаћених активности у домаћинству, често их усмерава ка радним местима са скраћеним радним временом, која су углавном слабије плаћена и не пружају могућности за напредовање. Непропорционална расподела времена које жене, у поређењу с мушкарцима, улажу у бригу о породици и домаћинске обавезе, представља значајну препреку већем ангажовању у пословном свету и пуном развоју њихових предузетничких капацитета. Ипак, управо ови изазови често подстичу жене да покрену сопствени посао, јер у предузетништву препознају прилику за економску самосталност, дугорочну финансијску стабилност и већу контролу над сопственим временом и животним изборима (Vujić–Vujić 2022: 138).

Жене се често ангажују у администрацији, финансијама или комуникацији, али без могућности да формално наследе посао, чак и када су једнако квалификоване као мушки чланови породице. Наследно право, посебно у руралним срединама, још увек често фаворизује синове, што додатно отежава позицију жена унутар породичне фирме. Жене широм света, било да раде на пољима, у производним погонима, институцијама или обављају послове у домаћинству, представљају темељну снагу својих породица, активно доприносећи развоју заједнице и напретку друштва у целини (Mijatović–Baltezarević 2022: 141). Са друге стране, жене у породичном предузетништву показују висок ниво иновативности и прилагодљивости, нарочито у секторима као што су туризам, пољопривреда, услуге и креативне индустрије. Упркос структурним препрекама, жене често уносе нове приступе у пословање, уводе дигиталне алате, користе друштвене мреже за промоцију и унапређују квалитет услуга. Управо је дигитална трансформација, у коју се постепено укључују и породична предузећа, потенцијални катализатор за већу видљивост

и утицај жена у овом сектору. Ипак, неопходно је системски приступити овом проблему. Такође, важно је стимулисати примену вештачке интелигенције и дигиталних технологија у породичним предузећима уз обуку и подршку женама, како би се ублажио постојећи дигитални јаз. Савремени концепти одрживог развоја, укључујући и Зелену агенду за Западни Балкан, додатно отварају могућности за активније учешће жена у породичном предузетништву, посебно у областима еколошки одрживих и друштвено одговорних бизниса (UN WOMAN ECA 2023). Последња деценија у Републици Србији обележена је постепеним јачањем женског предузетништва, при чему се посебно истиче учешће жена у микро и малим предузећима (Јовановић–Гаврић 2023: 12). Жене, као носиоци породичних вредности и често прве које примењују иновације у пракси, могу постати кључни актери у процесу транзиције ка одрживој економији.

ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА У ФУНКЦИЈИ ДИГИТАЛНЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ПОРОДИЧНИХ БИЗНИСА

Дигитална трансформација представља процес усвајања и интеграције савремених дигиталних технологија у све аспекте пословања, а један од њених најдинамичнијих покретача јесте вештачка интелигенција. Савремено доба, обележено свеобухватном дигитализацијом, довело је до тога да дигиталне хетерогене мреже постану кључни елемент у процесу стварања вредности. Компаније у различитим секторима индустрије све више користе дигиталне технологије за развој и интеграцију нових уређаја, услуга, комуникационих платформи и дигиталних садржаја. Појава и убрзан развој дигиталних алата не само да захтевају адаптацију пословних стратегија већ и условљавају организације да усвоје нове иновативне приступе и оперативне процедуре, како би задржале конкурентност и обезбедиле свој опстанак у технолошки динамичном окружењу. Ова трансформација не подразумева искључиво техничку модернизацију, већ и суштинско усклађивање организационих капацитета са новим начинима размишљања, усмереним ка флексибилности, иновацијама и кориснички оријентисаним решењима. У том контексту, дигитална трансформација омогућава унапређење ефикасности и ефективности постојећих ланаца вредности, али и отвара простор за креирање потпуно нових извора вредности кроз дигитално посредоване услуге и производе. У контексту породичних бизниса, који често функционишу на основу традиционалних модела управљања и породичних вредности, дигитална трансформација може представљати значајну конкурентску предност, омогућавајући овим субјектима да се позиционирају као иновативни актери на локалним и глобалним тржиштима (Zimonjić–Zimonjić 2023: 37–39).

Вештачка интелигенција представља облик интелигентног понашања који остварују машине и софтверски системи, насупротив природној интелигенцији коју поседују људи. Савремене технолошке промене довеле су до шире примене вештачке интелигенције у различитим аспектима пословања, па све већи број компанија тежи да интегрише ове технологије ради унапређења ефикасности, смањења трошкова и јачања конкурентске позиције на тржишту (Бућа–Лећић и др. 2024: 10–11).

Једна од кључних класификација вештачке интелигенције, релевантна за анализу њене интеракције са правом привредних субјеката, јесте подела на помоћну, саветодавну и аутономну вештачку интелигенцију. Помоћна вештачка интелигенција је најраспрострањенија у пракси и карактерише је ограничен степен самосталности, дакле, углавном функционише као технолошка подршка људима у извршавању једноставнијих задатака. Саветодавна или такозвана унапређујућа вештачка интелигенција представља облик сарадње између човека и машине, где системи анализирају податке и предлажу оптимална решења, али коначна одлука остаје у домену људског деловања. Са друге стране, аутономна вештачка интелигенција поседује способност самосталног доношења одлука и деловања без директног надзора човека, што отвара бројна етичка, правна и регулаторна питања. Поред ове функционалне поделе, у литератури се често среће и типологија према степену интелигентности, која укључује специјализовану вештачку интелигенцију, која је прилагођена обављању конкретних, унапред дефинисаних задатака, затим, општу вештачку интелигенцију, која теоретски има способност да симулира целокупни спектар људске интелигенције и извршава више задатака у различитим контекстима, као и хипотетичку суперинтелигенцију, која би, уколико буде развијена, потенцијално превазишла људске когнитивне способности и могла у потпуности да замени људски фактор у одлучивању. Ова последња врста, иако често предмет футуристичких расправа, тренутно није достигнута у пракси (Lepetić 2024: 245). Употреба вештачке интелигенције је нарочито важна у процесу интернационализације породичних фирми и проширења пословања, јер омогућава лакшу интеграцију са глобалним дигиталним платформама, као и бољу анализу ризика и управљање ресурсима. Једна од кључних предности примене вештачке интелигенције у савременом пословном окружењу огледа се у унапређењу оперативне ефикасности и смањењу укупних трошкова пословања. Употребом вештачке интелигенције могу се аутоматизовати бројни рутински и понављајући задаци, чиме се не само убрзавају процеси већ се и умањује ризик од људске грешке. Оваква трансформација омогућава организацијама да рационалније користе ресурсе и унапреде унутрашњу продуктивност. Поред тога, значајна предност примене вештачке интелигенције огледа се у могућности напредне анализе података. Вештачка интелигенција може да обради велике количине информација, идентификује обрасце и трендове, и на тај начин подржи менаџмент у доношењу стратешких одлука. У контексту дигиталне трансформације породичних бизниса, ова способност добија на посебној важности, јер омогућава брзу адаптацију тржишним променама. Додатно, вештачка интелигенција игра важну улогу у персонализацији понуде. Анализом података о понашању потрошача, алгоритми вештачке интелигенције могу креирати прилагођене производе и услуге, што доводи до већег степена задовољства корисника и јачања лојалности према бренду. Овакав приступ све више постаје стандард у савременом дигиталном пословању (Bradić 2023: 465). Поред тога, друштвене мреже су постале саставни део савременог друштва, омогућавајући корисницима да комуницирају, размењују информације и остварују друштвене интеракције на глобалном нивоу (Мијатовић 2024: 151), што представља додатну основу за примену дигиталних алата у пословању и јачању односа са корисницима. Друштвене мреже,

као незаобилазан елемент савременог дигиталног окружења, пружају нове могућности за персонализовану комуникацију, креирање садржаја и повезивање са потрошачима, што омогућава предузећима да кроз добро осмишљене маркетиншке стратегије остваре бољу позицију на тржишту. Садржај који се пласира мора бити оригиналан и прилагођен интересовањима корисника. Друштвене мреже су постале савремени канал директне комуникације са потрошачима, доносећи значајне промене у начину на који се информације размењују и садржаји прилагођавају појединачним корисницима. Њихово кључно обележје огледа се у високом степену интеракције и персонализације у односу на традиционалне облике директног маркетинга. Захваљујући овим платформама, компаније данас могу да креирају садржај усмерен на специфичне групе или појединце те да остваре двосмерну комуникацију са знатно широм публиком него што је то било могуће у претходним моделима комуникације (Томановић 2017: 547).

Иако имплементација вештачке интелигенције носи одређене изазове, као што су недостатак дигиталних вештина, трошкови увођења нових технологија и отпор ка променама код старијих чланова породице који управљају бизнисом, дугорочни ефекти могу довести до стабилнијег, ефикаснијег и иновативнијег пословања. Важно је истаћи да се вештачка интелигенција не схвата искључиво као технолошки алат, већ као стратегијски ресурс који може да допринесе већој одрживости породичних бизниса, јачању конкурентских предности и бољем међугенерациском преносу знања. С обзиром на све наведено, увођење вештачке интелигенције у породичне бизнисе није више питање избора, већ нужности у условима дигиталне ере.

РОДНА ПЕРСПЕКТИВА ЗЕЛЕНЕ АГЕНДЕ

Зелена агенда, као свеобухватна платформа за еколошки одржив развој, све више добија на значају у политичким и економским стратегијама држава Западног Балкана. Иако је у својој суштини фокусирана на енергетску транзицију, циркуларну економију, смањење загађења и очување природних ресурса, у последњој деценији постаје све израженије настојање да се у оквиру Зелене агенде укључи и родна перспектива. Препознаје се да еколошке политике нису родно неутралне, тако да климатске промене и трансформација тржишта утичу на жене и мушкарце на различите начине, нарочито у контексту породичног предузетништва, где жене често имају мањи приступ ресурсима, финансијама и технолошким иновацијама. Дискриминација жена у различитим сферама друштвеног живота у Србији препозната је и евидентирана у бројним извештајима међународних организација и цивилног сектора. Иако су у последњој деценији предузети одређени институционални кораци ка унапређењу положаја жена, укључујући доношење стратешких докумената и усвајање законских мера у циљу постизања родне равноправности, постојеће неједнакости и даље су присутне у различитим сегментима, од тржишта рада и приступа ресурсима до политичке заступљености и процеса одлучивања (Bradaš 2022: 21). У том контексту, концепт Зелене агенде и политике одрживог развоја добијају нову димензију када се анализирају кроз родну перспективу.

Еколошка транзиција ка зеленој економији неминовно ће попримити различите облике у различитим државама, у складу са њиховим специфичним природним ресурсима, људским потенцијалима и нивоом економског развоја. У контексту породичног предузетништва и родне равноправности на Западном Балкану, зелена трансформација представља не само еколошки већ и друштвени процес који захтева укључивање свих друштвених група, посебно жена (Radović Marković – Živanović 2019). Увођење родне перспективе у зелене политике подразумева препознавање специфичних потреба, улога и изазова са којима се жене суочавају у процесима зелене транзиције, као што су климатске промене, енергетска ефикасност, приступ одрживим технологијама и циркуларна економија. Интеграција родне равноправности у зелене политике подразумева не само равноправан приступ женама у доношењу одлука и коришћењу „зелених“ фондова већ и препознавање њихове улоге као носилаца одрживих иницијатива на локалном и регионалном нивоу. Жене, нарочито у руралним подручјима, често се показују као кључни актери у спровођењу еколошких пракси у пољопривреди, домаћинствима и малим породичним бизнисима (Poročić–Mihailović 2023). Управо, у контексту породичног предузетништва, где се приватна и пословна сфера често преплићу, неопходно је поставити родну једнакост као интегрални елемент Зелене агенде. То подразумева прилагођавање политика тако да препознају специфичне потребе жена у предузетништву, али и унапређивање дигиталне и еколошке писмености као предуслова за њихово активно учешће у пословању. Жене које се одлучују за предузетништво данас, у просеку, поседују виши ниво образовања и чешће улазе у предузетничке воде као резултат идентификоване могућности, а не као нужност. Њихова пословна оријентација постаје све разноврснија – уместо доминације у секторима трговине и личних услуга, све већи број жена своје пословање усмерава ка економији знања, професионалним, научним, иновативним и техничким делатностима. Многе жене се одлучују на улазак у предузетништво у каснијем животном добу, када су већ остварене као мајке, јер процењују да би интензитет обавеза и одговорности које овај облик рада подразумева могао угрозити њихову породичну улогу (Babović–Stević 2023: 20). Овај тренд је посебно уочљив и у контексту породичних бизниса, где се, у ранијим фазама развоја предузећа, одговорности и власничка права чешће препуштају мушким члановима породице. Ипак, са протоком времена, жене све чешће исказују интересовање и спремност да се активно укључе у управљање и развој породичног бизниса, посебно у доменима који захтевају иновативност, одрживост и социјалну одговорност. Укључивањем жена у зелене економске иницијативе, Зелена агенда може значајно допринети смањењу родног јаза у предузетништву и подстаћи одрживи развој у региону Западног Балкана.

ПРАВНИ И ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОКВИРИ РОДНЕ РАВНОПРАВНОСТИ

Питање родне равноправности представља једно од кључних подручја савременог правног, политичког и развојног дискурса, како на националном, тако и на међународном нивоу. Обезбеђивање једнаких могућности за жене и мушкарце

није више само питање заштите основних људских права, већ је постало и темељни предуслов за одрживи развој, економски напредак и друштвену кохезију. У том контексту, савремене државе преузимају посебне мере које имају за циљ стварање друштвеног амбијента у којем жене и мушкарци равноправно учествују у процесима одлучивања, не само у областима које директно утичу на њихов положај већ и у доношењу одлука кључних за целокупан развој заједнице (Рајванчић 2021: 821). Такве мере обухватају како нормативне интервенције, тако и институционалну подршку, с циљем да се обезбеди ефективна примена начела родне равноправности у свим друштвеним сферама, укључујући и економију, образовање, политику и породично предузетништво.

У правном смислу, нормирање родне равноправности у Републици Србији заснива се на уставним одредбама, законима, подзаконским актима и стратешким документима. Устав Републике Србије у члану 15 изричито предвиђа равноправност жена и мушкараца и обавезу државе да води политику једнаких могућности. Закон о забрани дискриминације и Закон о равноправности полова чине основу за спречавање и санкционисање дискриминације по основу пола, али и за успостављање позитивних мера ради унапређења положаја жена у различитим сферама живота (Uzelac – Đukić Mijatović 2022: 54). Поред законодавног оквира, од суштинског значаја је и институционална подршка родној равноправности. Кључну улогу у том смислу имају Министарство за људска и мањинска права и друштвени дијалог, Повереник за заштиту равноправности, као и Савет за родну равноправност, чији је задатак унапређивање и координација политика на свим нивоима власти. Ефикасна примена Закона о родној равноправности, као и других релевантних закона и стратегија, зависи од способности надлежних органа јавне управе да поступају у складу са својим овлашћењима и обавезама. Управо због тога, контрола управе, као скуп мера надзора, процене и евентуалне корекције поступања институција, добија посебан значај у обезбеђивању поштовања принципа родне равноправности (Andonović 2018: 245).

На међународном плану Србија је ратификовала бројне значајне документе као што су, нпр. Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена (CEDAW), Пекиншка декларација и платформа за акцију, као и Агенда УН 2030, која у свом Петом циљу одрживог развоја предвиђа постизање родне равноправности и оснаживање свих жена и девојчица (Beker–Janjić i dr. 2024: 29). Пекиншка декларација и платформа за акцију подразумевају да државе чланице редовно извештавају о напретку у имплементацији 12 критичних области забринутости у вези са положајем жена, а 2020. године реализован је Пекинг+25, где је и Србија доставила национални извештај (Влада РС 2019). Такође, процес европских интеграција подразумева и хармонизацију домаћег правног оквира са правом Европске уније, посебно у домену политике једнаких могућности и недискриминације. CEDAW конвенција представља кључни међународноправни инструмент у области заштите права жена и обавезује државе уговорнице да предузму све неопходне мере у циљу спречавања како директне, тако и индиректне дискриминације према женама. Она поставља обавезу државама да обезбеде пуно и равноправно

остваривање грађанских и политичких права жена, укључујући изборно право, једнакост пред законом и право на држављанство, као и социјалних, економских и културних права, као што су приступ образовању, могућност запошљавања, право на рад, здравствену заштиту и учешће у свим аспектима друштвеног и економског живота. Конвенција се сматра најсвеобухватнијим и нормативно најзначајнијим документом у области промоције и заштите женских права. Њени основни циљеви усклађени су са универзалним принципима Уједињених нација у погледу заштите људских права, поштовања достојанства сваког појединца и обезбеђивања једнаких права за жене и мушкарце. Поред свог нормативног карактера, CEDAW такође има и практичну димензију, јер функционише као акциони оквир на основу којег државе обликују своје политике и мере у правцу елиминације дискриминације жена и унапређења њиховог положаја у друштву (Ostojić–Maksimović i dr. 2022: 260).

Ипак, упркос релативно добро успостављеном нормативном и институционалном оквиру, у пракси и даље постоје бројне препреке у остваривању пуне родне равноправности. Жене се често суочавају са структурним препрекама у области запошљавања, политичког учешћа, приступа ресурсима и власништву, али и у контексту породичног предузетништва. Управо зато, неопходно је да се постојећи механизми не само примењују доследно већ и унапређују у складу са променама у друштвеним, економским и технолошким околностима, укључујући и изазове и могућности које доносе дигитализација и Зелена агенда.

ЗАКЉУЧАК

Питање родне равноправности у контексту савремених друштвених и економских процеса представља не само питање правде и једнакости, већ и важан предуслов одрживог развоја, дигиталне трансформације и социјалне кохезије. Комплексност овог питања нарочито долази до изражаја у оквиру породичних бизниса, који чине значајан део привреде земаља Западног Балкана. Жене у тим структурама често су суочене са ограниченим могућностима за доношење одлука, унапређење предузетничких капацитета и усклађивање професионалног и породичног живота, чиме се ограничава пуни допринос који би могле да пруже економском и друштвеном развоју. С друге стране, развој нових технологија, пре свега вештачке интелигенције, отвара нове могућности за трансформацију породичних бизниса. Уколико се процеси дигитализације осмисле тако да укључе родну перспективу и омогуће већу ефикасност, транспарентност и унапређену организацију рада, могуће је значајно побољшати положај жена у оквиру породичних предузећа и повећати њихову видљивост, аутономију и стратешку улогу. То се посебно односи на области у којима је до сада традиционално постојала полна подела рада, као и на нове пословне моделе у дигиталној економији. У том контексту, зелена транзиција и имплементација Зелене агенде представљају додатну димензију која захтева инклузиван приступ. Родна перспектива Зелене агенде подразумева да политике и инвестиције у области одрживог развоја не само да воде рачуна о заштити животне

средине већ и о томе како оне утичу на жене и мушкарце, те како могу допринети оснаживању жена, посебно у руралним срединама и секторима попут енергетике, пољопривреде и циркуларне економије. Укључивање жена у зелену привреду има потенцијал да унапреди њихов социоекономски положај и повећа њихово учешће у доношењу одлука о будућности одрживог развоја.

Поред ових економских и технолошких аспеката, неопходно је ослонити се на стабилан правни и институционални оквир који ће обезбедити доследну примену принципа родне равноправности. Иако је Република Србија, као и друге земље региона, усвојила бројне националне и међународне прописе, попут Конвенције CEDAW, Пекиншке платформе за акцију и Агенде УН 2030, још увек постоји потреба за унапређењем спровођења, контроле и евалуације политика у пракси. Посебну пажњу треба посветити јачању локалних механизма за родну равноправност, обезбеђивању финансијских и људских ресурса за њихов рад, као и успостављању континуиране сарадње са организацијама цивилног друштва, нарочито женским организацијама.

Свеобухватно посматрано, пут ка пуној родној равноправности у оквиру породичног предузетништва и нових друштвено-економских процеса мора бити заснован на међусобно повезаним политикама, економским, технолошким, еколошким и правним. Само такав интерсекторски и интегрисани приступ може осигурати да жене не остану на маргинама друштвених промена, већ да постају њихове активне и равноправне учеснице. У том смислу, унапређивање положаја жена у привреди, дигиталној трансформацији и зеленој транзицији није само питање правичности, већ и предуслов одрживе и иновативне будућности читавог друштва.

ЛИТЕРАТУРА

- Andonović 2018: Stefan Andonović. „Upravno-pravni aspekti poverenika za zaštitu ravnopravnosti u Republici Srbiji“. *Godišnjak fakulteta pravnih nauka*, god. 8, br. 8, 244–256. <DOI: 10.7251/GFP1808244A>.
- Babović–Stević 2023: Milica Babović – Milica Stević. *Women's Entrepreneurship in Serbia – 10 years later*. UN Woman, SeConS.
- Beker–Janjić i dr. 2024: Kosana Beker – Biljana Janjić i dr. *Izveštaj o pravima žena i rodnoj ravnopravnosti u Srbiji za 2023. godinu: tema u fokusu: Položaj i ostvarivanje prava žena na selu*. Udruženje građanki Femplat.
- Bradaš 2022: Sarita Bradaš. *Rodna perspektiva u Programu ekonomskih reformi za period od 2022. do 2024. godine*. Platforma: Održivi razvoj za sve.
- Bradić 2023: Bojan Bradić. *Primena veštačke inteligencije u poslovanju*. Konferencija sa međunarodnim učešćem – Napredne tehnologije u obrazovanju i privredi. Vrnjačka Banja.
- Buha–Lečić i dr. 2024: Vesna Buha – Rada Lečić i dr. „Transformacija poslovanja pod uticajem veštačke inteligencije“. *Trendovi u poslovanju: naučno-stručni časopis*, god. XII, br. 23, sv. 1, 9–19.
- Влада РС 2019: Влада Републике Србије. Национални преглед о оствареном напретку у спровођењу Пекиншке декларације и платформе за акцију + 25, Београд, <https://rodnaravnopravnost.gov.rs/sites/default/files/2020-04/Nacionalni%20pregled%20Pekinska%20deklaracija%20SRB.pdf> [20. 5. 2025].
- Vujović–Vujović 2022: Sonja Vujović – Tanja Vujović. „Rodni jaz kao prepreka razvoju ženskog preduzetništva u Crnoj Gori“. *BiZ Info – časopis iz oblasti ekonomije, menadžmenta i informatike*, vol. 13, br. 2, 133–144.

- EFBA 2021: European Family Business Association. Porodično preduzetništvo i digitalna ekonomija, Moja baza, <https://mojabaza.com/wp-content/uploads/2021/03/MOJA-BAZA-e-publikacija-PORODICNO-PREDUZETNISTVO.pdf> [17.5. 2025].
- Zimonjić–Zimonjić 2023: Bojan Zimonjić – Marijana Zimonjić. „Uloga digitalne transformacije u savremenom poslovanju“. *Megatrend revija*, vol. 20, br. 2, 37–45.
- Jovanović 2015: Ivan Jovanović. *Preduzetništvo u savremenim uslovima poslovanja*. Doktorski rad. Univerzitet u Beogradu; Bor: Tehnički fakultet.
- Jovanović–Gavrić 2023: Tatjana Jovanović – Olga Gavrić. *The Role and Importance of Female Entrepreneurship in the Green Sector*, 9th International Scientific-Business Conference LIMEN.
- Lepetić 2024: Jelena Lepetić. „Veštačka inteligencija i upravljanje privrednim društvima“. *Veštačka inteligencija: izazovi u poslovnom pravu, Internet dijalog*. Univerzitet u Beogradu: Pravni fakultet, 241–257.
- Мијатовић–Симијановић 2023: Марина Мијатовић – Јован Симијановић. „Статус жена на Косову Метохији: историјски и правни оквир“. *Косово и Метохија кроз чињенице, илустрације и симболе, књига 3 – ђилићколођија, социологија, право и педагођија*. Тематски зборник. Ур. Драган Танчић, Милена Видосављевић, Марина Мијатовић. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, 181–190.
- Mijatović–Baltezarević 2022: Marina Mijatović – Borivoje Baltezarević. „Žene naslednici – kulturološki i pravni aspekti“. *Knowledge – International Journal*, Vol. 55.1, 137–141.
- Мијатовић 2024: Марина Мијатовић. „Cyberbullying: насиље у дигиталном свету“. *Башићина*, вол. 34, св. 64, 145–156.
- Мијатовић–Сарафова 2025: Марина Мијатовић – Наташа Сарафова. „Утицај културних традиција на остваривање породичних права на Косову и Метохији“. *Башићина*, вол. 35, св. 65, 385–400.
- Ostojić–Maksimović i dr. 2022: Ivana Ostojić – Marijana Maksimović i dr. „Nejednakost i neravnopravnost žena na tržištu rada u kontekstu zelene ekonomije“. Temida: biletan grupe za ženska prava, vol. 25. br. 3, 275–280.
- Pajvančić 2021: Marijana Pajvančić. „Integrisanje rodne ravnopravnosti u društveni i privredni razvoj“. *Tehnika: aktuelni tehnički problemi, Menadžment*, god. 76, br. 6, 821–824.
- Pantović–Bradaš i dr. 2017: Jovana Pantović – Sarita Bradaš i dr. *Položaj žena na tržištu rada*. Friedrich Ebert Stiftung, Beograd.
- Popović–Mihailović 2023: Vesna Popović – Branko Mihailović. „Women Entrepreneurship in Multifunctional Agriculture for Rural Revival in Serbia“. *Sustainable Growth and Global Social Development in Competitive Economies*, 225–247. <DOI: 10.4018/978-1-6684-8810-2.ch012>.
- Radović Marković – Živanović 2019: Mirjana Radović Marković – Branko Živanović. „Fostering Green Entrepreneurship and Women’s Empowerment through Education and Banks’ Investments in Tourism: Evidence from Serbia“. *Sustainability*, vol. 23, no. 11. <<https://doi.org/10.3390/su11236826>>.
- Ranisavljević 2015: Duško Ranisavljević. *Personalne finansije i porodično preduzetništvo*. Doktorski rad. Beograd: Univerzitet Singidunum, departman za posleddiplomske studije i međunarodnu saradnju.
- Tomanović 2017: Ivana Tomanović. „Primena društvenih mreža u unapređenju poslovanja kompanije“. *Infoteh – Jahorina*, vol. 16, 548–553.
- Uzelac–Dukić Mijatović 2022: Ozren Uzelac – Marijana Dukić Mijatović. „Gender Diversity in Corporate Governance in Serbia: Legal Issues and Potential Remedies“. *Kultura Polisa* 19 (4), 46–64. <DOI:10.51738/Kpolisa2022.19.4r.46udm>.
- UN WOMAN ECA 2023: UN Women Europe and Central Asia, UN Women and Regional Cooperation Council join forces to advance women’s empowerment in the Western Balkans <<https://eca.unwomen.org/en/stories/news/2023/03/un-women-and-regional-cooperation-council-join-forces-to-advance-womens-empowerment-in-the-western-balkans>> . [18. 5. 2025].

Marina D. MIJATOVIĆ

GENDER EQUALITY AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN FAMILY
ENTREPRENEURSHIP IN THE WESTERN BALKANS

SUMMARY

Family entrepreneurship is a pillar of local economies in the Western Balkans, but the women involved often remain invisible in formal ownership, decision-making and management structures. The introduction of artificial intelligence into business processes further complicates existing gender inequalities. On the one hand, artificial intelligence offers new opportunities for digital transformation and more flexible work models within family entrepreneurship, and on the other, it reproduces existing forms of discrimination through algorithmic biases and unequal access to technologies. This paper analyzes how modern lifestyles affect the position of women in family entrepreneurship in the light of digital transformation and innovations based on artificial intelligence. The paper raises the question of how women's contributions in digitally transformed family businesses can be legally recognized and protected. The conclusion points to the need for more inclusive digital policies, which do not view artificial intelligence exclusively as a technical, but also as a socially and legally relevant phenomenon.

Keywords: entrepreneurship, family, artificial intelligence, protection of women, Western Balkans.